

Marek DERWICH

Wstęp

W tomie III zgromadziliśmy teksty poświęcone źródłom oraz skutkom kasat klasztorów przeprowadzonych w końcu XVIII i w XIX w., a także kasacie przeprowadzonej w Polsce w latach 1954–1956.

W części poświęconej źródłom zaprezentowaliśmy zarówno źródła urzędowe, ukazujące przebieg kasat oraz losy dziedzictwa kulturowego po objętych nimi klasztorach, jak i źródła niegdyś przechowywane w klasztorach archiwach i bibliotekach lub zdobiące klasztory i ich kościoły. Zagadnienia te porusza oczywiście także większość autorów innych prac publikowanych w tym wydawnictwie.

Zwracają uwagę stosunkowo liczne badania nad losami księgozbiorów poklasztornych. Optymizm gasi jednak lektura przeglądowego artykułu Jolanty Gwioździk, który pokazuje, jak daleko jeszcze jesteśmy od zadowalającego poznania losów setek tysięcy (jeśli nie milionów) rozproszonych, częściowo przypadłych, woluminów.

Jeszcze mniej optymistycznie przedstawiają się badania nad losami archiwaliów poklasztornych, a zwłaszcza nad archiwaliami urzędowymi ilustrującymi przebieg kasat i dalsze losy skasowanych klasztorów oraz ich mienia. Z tym większą radością trzeba powitać zaprezentowane tu przeglądy zawartości kilku archiwów. Wypada zasygnalizować, że zamieszczony w tomie I artykuł Karela Müllera i Petra Tesařa o kasatach józefińskich w świetle źródeł przechowywanych w Archiwum Ziemskim w Opawie przybliży zawartość tego archiwum. Wydaje się, że najwłaściwszą formą takich opracowań są zestawienia tabelaryczne, dlatego zdecydowałem się dodać do niniejszego tomu dwa artykuły w takiej formie, przybliżające zawartość ważnych dla naszej problematyki zespołów w Archiwum Państwowym w Radomiu oraz w Österreichisches Staatsarchiv w Wiedniu.

Najgorzej przedstawiają się badania nad pozostałymi po klasztorach mobiliami, które w niewielkiej części trafiły do różnych muzeów, w większości zaś zostały rozproszone, najczęściej po kościołach parafialnych i filialnych. Ich wielkie rozproszenie, często brak znaczącej wartości artystycznej i przemijająca wartość użytkowa to czynniki, które ogromnie utrudniają te badania. Tym bardziej cieszę się, że udało

się zaprezentować aż trzy opracowania poświęcone tego typu źródłom. Trzeba przypomnieć, że z tą tematyką są związane dwa artykuły opublikowane w tomie II: Krzysztofa Kaczmarka o losach wyposażenia poddominikańskiego kościoła we Wronkach oraz Arkadiusza Wojtyły o losach fundacji artystycznych krzyżowców z czerwoną gwiazdą na Śląsku.

Z przyjemnością mogę poinformować, że w ramach projektu *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja* (program Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016) rozpoczęliśmy w archiwach, bibliotekach i muzeach kwerendy zmierzające do stopniowej inwentaryzacji wspomnianych tu źródeł. Plany oraz rezultaty kwerend systematycznie publikujemy na łamach półrocznika „Hereditas Monasteriorum”.

W niniejszym tomie zgromadziliśmy również teksty poświęcone skutkom kasat klasztorów przeprowadzonych w końcu XVIII i w XIX w. Zagadnienie to, któremu do tej pory poświęcano w historiografii mało uwagi, okazało się niezwykle interesujące. Skutki kasat były wielostronne i długotrwałe. Kasaty przyniosły bowiem z jednej strony cierpienie i zniszczenia, z drugiej – istotne zmiany gospodarcze, społeczne, urbanistyczne (tu warto przypomnieć opublikowane w tomie II artykuły Jana Harasimowicza i Agnieszki Zabłockiej-Kos), kulturowe i kościelne (w tym zakonne); z trzeciej wreszcie pokazały żywotność tradycji i idei monastycznej.

Czytelnik znajdzie tu także artykuł poświęcony niechlubnej akcji X-2, przeprowadzonej przez władze komunistyczne w latach 1954–1956. Praca ta sygnalizuje szerszy problem – kasaty klasztorów nie skończyły się wraz z wiekiem XIX. Nie mało przeprowadzono ich także w następnym stuleciu. Jest to pasjonujący, bardzo mało rozpoznany temat badawczy.

Kolorowe ilustracje do artykułów oraz kompletna bibliografia z wszystkich czterech tomów znajdują się w tomie IV.